

אטימולוגיה – ככלי פרישני בפירוש "העמק דבר" לנצי"ב

הקדמה

עם שקיעת המרכזים היהודים בספרד, בפרובנס ועל גדות הריינוס – שקעו גם חקר המקרא ופרשנותו. למדנים ותלמידי-חכמים גדולים, הבקיאים בים התלמוד והמדרשים, משכו ידיהם מלהעמיק במקרא, והסתמנה נטייה להסתגרות תרבותית ואינטלקטואלית, שאינה קשורה לחקר התלמוד ולפרשנותו.

המפנה, שחל באירופה בחקר המקרא – בעקבות "הביאור" של מנדלסון וחבריו, יצר דינמיקה בפרשנות היהודית ועורר התענינות מחודשת לעסוק בכתבי הקודש, ובעיקר – בחמישה חומשי תורה.

ההשכלה היהודית, שהכתה שורשים במערב אירופה ואיימה גם על מזרחה, הצמיחה כמה גדולי-ישראל, שביקשו להשיב מלחמה שיערה כנגד דעות כפרניות וכנגד אורח חיים אנטי-מסורתי. הבולטים שבהם :

ר' יעקב צבי מקלנבורג (1785-1865), ר' מאיר ליבוש, מלבי"ם (1809-1879) ור' נפתלי צבי יהודה, הנצי"ב מוולוז'ין (1817-1893). הנצי"ב עמד בראש ישיבת וולוז'ין במשך ארבעים שנה מתוך שבעים ושש שנות חייו – משנת 1853 עד 1893. כבר בנעוריו חיבר הנצי"ב פירוש על ה"ספרי". יצירותיו האחרות: "העמק שאלה" על השאלות דרב אחאי גאון, חידושים על הש"ס, שו"ת "משיב דבר", "ברכת הנצי"ב" על המכילתא דר' ישמעאל, "רינה של תורה" – פירוש על מגילת שיה"ש, פירוש על ההגדה של פסח והפירוש על התורה, רב-הכמות ורב-האיכות – "העמק דבר".

הנצי"ב מוולוז'ין היה ידען ומעמיק שאלה בכל מקצועות התורה. בעיוניו בספרות חז"ל לדורותיה – נוטה הוא מדרך הפלפול העקום ותר אחר האמת הנכוחה. זו גם דרכו בפירוש

תאריכים: מקרא, פרשנות, אטימולוגיה, "העמק דבר" לנצי"ב.

לתורה "העמק דבר".

בפירושו לתורה השתדל הנצי"ב להוכיח את אחדות פשוטו של מקרא ואת דקדוק הלשון, המשולבים בתורה שבכתב עם התורה שבע"פ, המסוכּה בספרות התלמודית והמדרשית. לשון התורה מיוחדת: היא אינה כלשון בני אדם, אלא כתובה בדרכי הבעה, אשר חותם הקיצור וההרמזה טבוע בהם.

לדעת הנצי"ב, "חוקי התורה" הם המידות והכללים הפרשניים שקבעו חז"ל: שבע המידות, שדרש הלל הזקן, שלוש עשרה המידות של ר' ישמעאל וכן שלושים ושתים המידות, המיוחסות לר' אליעזר, בנו של ר' יוסי הגלילי.

אין מניעה, לדעת הנצי"ב, לחדש בכל דור ודור מידות פרשניות נוספות: "כך יש להוסיף ולבאר בכל דור, אע"ג שלא נתפרש מקודם". אדרבה, זה "בכלל עֲשֵׂה – לשמור ולעשות", ואמנם כך אכן עשה הנצי"ב בביאור הפסוקים על-פי מידות פרשניות נוספות וחדשות.

אחד הכללים הפרשניים להבנת משמעותה של מילה הוא חקר גיזרונה ומציאת קשרים סמנטיים בינה לבין מילים נוספות, הגזורות מאותו שורש משותף.

כפרשן פשט – נדרש גם הנצי"ב לביאורן של תיבות על-פי גיזרון. בחירת המילים שנתבארו בפירושו נוגעת לקבוצות מילים "ייחודיות", שהנצי"ב מצא לנכון לבארן על-פי האטימולוגיה.

הוא הציב לעצמו את המטרות הבאות:

- א. להבליט את הקשר בין מילים, הגזורות מאותו שורש.
- ב. לבאר מילים נדירות במקרא.
- ג. להכריע בדבר גיזרון המילה.
- ד. למנוע פירוש אלטרנטיבי מוטעה.
- ה. לבאר את המילה על-ידי שיכול עיצוריה.
- ו. לבאר את רב-משמעויותיה של המילה.

א. הבלטת הקשר בין מילים הגזורות מאותו שורש

בספרו "מאזנים" כתב אבן עזרא "שכל מה שיוכל המפרש לחבר עניין המילות לדבר אחד הוא הטוב".¹ המלב"ים בפירושו לויקרא ד' כב ד"ה "אשר נשיא יחטא" – מציין דרך פרשנית זו, המאפיינת את פרשנות חז"ל, ובנתיב זה הלך גם רב האי גאון.²

כלי זה הוא רלוונטי גם היום בחקר הלשון – כדברי ש' אפנשטיין:

"המגמה של מדע הלשון העברי, ובמיוחד של ביאורי המילים, צריכה להיות בזה להשיג היטב את דקות המשמעות של כל שורש ושורש בפני עצמו, כדי לייחס את רב-גוניותן של כל המשמעויות של אותו השורש – למשמעות מקורית אחת... היינו האטימולוגיה המתאימה לרוח הלשון האמיתית."³

נדגים גישה זו מתוך פירוש הנצי"ב על התורה:

1. **שמי' כ"ח, יא:** מעשה חרש אבן פתוחי חותם תפתח את שתי האבנים על שמות בני ישראל מסבות משפצות זהב תעשה אותם.

העמק דבר: ד"ה מסבות משבצות זהב. משבצות הוא מלשון: 'כי אחזני השבץ' (שמי"ב א', ט), דמשמעו חולי, שתופס האדם לבלי לזוז ממקום למקום. וכן פירוש משבצות בכל הענין – כלי, שתופס את האבן לבלי יפול (= לבל תפול), והוא כמו מזלג וכדומה. והנה יש אבנים, שיושבות למטה במילואת אבן, ורק מן הצד עושים לו איזה משבצות, שלא יפול מן הגומא, אבל אבני האפוד לא היה כן, אלא גם מלמטה פתוח ונתפס בשני צדדין. וזהו פירוש "מסבות משבצות – סביב מכל צד יהיה במשבצות".

השבץ⁴ תורגם ל"רתיתא", רתת (או רטט), הגורם לשיתוק טוטלי של הגוף, שאינו יכול לזוז. כך – בעניין המשכן: המשבצות היו סוג של תְּפָסִים, שאחזו באבן הטובה, לבל תזוז ותפול ממקומה.

1. ראבי"ע, ספר מאזנים, אופיבאך, תקנ"א, דף מ"א.
2. כך הוא פירוש, למשל, שבעה"ח "פךד" נקרא כך, "בעבור שלא יוליד והוא נפרד". כך השם "בִּקְר" מתקשר עם הפועל לְבַקֵּר, והשם "עֲרָב" – עם "ויתערבו בגויים" (תהי' ק"ו, לה) – על שם עירוב הצורות. כך כינוי-הזיקה "אשר" מתקשר עם אושר – "אשרי האיש (תהי' א', א'), וכן עם ישר "שכולם יוצאים ממרכז אחד". עיי'ש במלב"ים לויקרא ד', כב.
3. ש' אפנשטיין, עיון וחקר, ירושלים תשל"ו, עמ' 153.
4. באכדית: *šabšu* – שְׁבָצוּ = עווית, התכונצות.
שנתון "yle" – תשס"ה כרך י'

2. **שמי' ל', לה :** ועשית אותה קטרת רֶקַח מעשה רוֹקַח מְמַלַח טהור קִדְשׁ.

העמק דבר : ד"ה ממולח, הוא משמעות עירוב יותר (= מקסמילי), עד שאי אפשר להפרישם עוד. וכן הוא לשון מדרש רבה: משל לשני נסרים, שְמִלְחִים זה בזה,⁵ והיינו מדביק שלא יוכלו להפרידן. ומזה נקרא מְלַח, משום דעיקר השתמשותו הוא לערוב (=לְעָרַב) ולהדביקו עם מאכל אחר.

הנצי"ב רואה קשר אטימולוגי בין הפועל מְמַלַח, מְלַח והפועל בלשון חז"ל "לח"ם" בשיכול עיצורים (הלחמה – חיבור והדבקה), שפירוש כולם עירוב וחיבור, עד שאי אפשר להפריד בין הדבקים.⁶

3. **דב' י"א, טז :** השמרו לכם, פן יִפְתָּה לבבכם, וסרתם ועבדתם אלהים אחרים.

העמק דבר : ד"ה השמרו לכם פן יִפְתָּה לבבכם. מלשון יִפְתָּה אלקים" (בר' ט', כז), היינו הרחבת הלב, שגורם לחשוב הקלה בעונשין וכד', ועל-ידי זה – וסרתם"...

הנצי"ב גוזר את הפועל יִפְתָּה משורש "פת"ה" שנרדפו הוא "פת"ח" – כמו במשלי כ', יט: "וּלְפִתָּה שִׁפְתָיו", שמשמעו פותח שפתיו, מרחיב שפתיו על-ידי פישוקן ופתיחתן. הנצי"ב קושר את הפועל יִפְתָּה בבנין קל עם הפועל "יִפְתָּה אלוקים ליפת" (בר' ט' כז), שבא בבנין הפעיל, ופירושו: ירחיב אלוקים ליפת, בתחומים הגשמיים של חיי העוה"ז.⁷

שורש זה מצוי בארמית: פְּתִי = רוחב (המילה מופיעה בכינויים בספרים דני' ג' א; עז' ו', ג)⁸, ובלשון המקרא מצאנו עוד שמות, הגזורים משורש זה ובאותה משמעות. כך, למשל, כף המנעול הפותחת דלתות קרויה פְּתָה, וברבים – פְּתוֹת: "וְהַפְתֹּת לְדַלְתוֹת הַבַּיִת (מל"א ז', נ). כמו"כ ערנות האשה קרויה פֹת: "וּדְ פְתָהּ יִעָרָה" (יש' ג', יז). מזה גזור השם פְּתִי, המצביע על אדם שאינו ממוקד, אלא מפוזר ופתוח לכל רוח מצויה ובלתי מצויה. כך – בפסוקנו: פתיון הלב והרחבתו גורמים לזלזול בעונשים, ומזה עלול אדם כזה לסור ולעבוד אלוהים אחרים.⁹

5. ויק"ר ג', ג; שיהש"ר ד', א; שיהש"ר ה', ב. וראה רש"י לשמי' כ"ה לא: ד"ה מקשה.

6. כך ביאר הנצי"ב את השם לְחָם בבמ' כ"ח, ב: "את קרבני לחמי". הפועל "לח"ם", שפירושו: חיבור – אינו מקראי, אלא מופיע לראשונה בלשון חכמים.

7. ראה שם רש"י וכן הנצי"ב בפירושו הע"ד, שפירש "יפת" = ירחיב בהרחבת החיים בעוה"ז, שממנה ייחנה גם שם, וזהו "וישכון" – הפיתוי – באהלי שם.

8. וכך תרגם אונקלוס לברי' ל"ב, כ"ו: "יבכף ירכו" – בפתי ירכיה", כי כף הירך רחבה היא.

9. עיין ערך: "יפתה", פתי" במילון של יסטרוב, כרך ב'. דוגמה נוספת למשמעויותיהן של מילים, הגזורות מאותו שורש, ראה: "הע"ד לוי י"ז, ז ד"ה "לשעירים".

שנתון "lee" – תשס"ה כרך י'

ב. ביאורי מילים נדירות במקרא

מילה נדירה היא מילה יחידאית במקרא בשורשה או בצורתה או מילה, הנשנית מספר פעמים באותו ענין והקשר.

מילים יחידאיות

1. **דב' א', מא:** ותחגרו איש את כלי מלחמתו וַתְּהִינוּ לעלות ההרה.
העמק דבר: ד"ה ותהינו. אין הנו"ן משמש לרבים, אלא שרשית (=לה"פ), כמו ותכינו – שהכינותם עצמכם. וכן פירשו הראשונים.
הנצי"ב קובע, ששורש הפועל "ותהינו" הוא הו"ן כמו "ותכינו" – כו"ן.
השורש הו"ן הוא מנחי ע"ו, ומכאן, שהנו"ן היא שורשית, ואין הפועל מהשורש תה"ה, כשהנו"ן משמשת לרבים.
השורש המקביל לפועל זה הוא עפ"ל – "וַיַּעֲפִילוּ (=ויעפילו) לעלות אל ראש ההר" (במ' י"ד, מד), שפירושו הִתְהַיָּנוּ, הרהיבו עוז בנפשם – באמרם: "הננו ועלינו" (במ' י"ד, מ). כך "ויעפילו" – עלו בזדון ובגבהות.¹⁰

2. **דב' ל"ב, כו:** אמרתי אֶפְאַיֶהֱם אשביתה מאנוש זכרם.

האטימולוגיה של הפועל "אפאיהם" היא בעייתית.

רש"י כתב שלושה פירושים:

- (א) פועל דנומינטיבי, הגזור מהשם פֶּאָה: אֶפְאַהֱם אוֹתָם (=אפזרם בכל פאה).
- (ב) פועל דנומינטיבי, הגזור מהשם פֶּאָה: אשיתם פאה – להשליכם מעלי הפקר (=אשיתם הפקר – כְּפֶאָה, שמניח אדם בסוף שדהו).
- (ג) כתרגום אונקלוס מהשם חרון-אף: יחול רוגזי עליהון (=יחול כעסי עליהם).

10. ראה: חבוקוק, ב ד; ישי' לב יד; מיכה ד, ה; נחמיה ג: כו, כז. ועיין בספרי "העמק דבר לנצי"ב", עמ' 154-155.
שנתון "לש" – תשס"ה כרך י'

לדעתו, התרגום מתנהל לפי הנוטריקון בספרי: אָף אֵי הֶם, וכוונתו: "אמרתי באפי אתנם – כאילו אינם.

פירושו השלישי נדחה על ידו מסיבות דקדוקיות,¹¹ ועל כן נראה, שהוא מאמץ את הפירוש, מלשון פאה.¹²

בדרך זו פירש גם הנצי"ב בווריאציה פרשנית, השונה מזו של רש"י: "אפאיהם. שאשאיר מהם רק פאת האומה, המה מוקצה שבעם". הוא אינו מסביר כרש"י, שהפאה מסמלת הפקר והזנחה של העם כולו, אלא שה' ישאיר פאה בקצה השדה, וכך יישארו רק המוקצים שבעם.

מילים שנשנו רק בענין אחד

1. שמי' כ"ח, טו: ועשית חֶשֶׁן משפט מעשה חֶשֶׁב.

העמק דבר: ד"ה חשן משפט... ויש לבאר שורש חשן מלשון "חש בז" (יש' ח', א) ומשמעו:

חשן משפט – ממהר לעשות משפט, והנו"ן למשקל (=נוספת לציון המשקל), כנודע, ומשום הכי היו רגילים מלכי ישראל והכלל (=כלל העם) לשאול באורים, ביחוד לצרכי מלחמה יותר מענייני פרנסה. דוק בנביאים ראשונים ותשכח (=ותמצא)..."

השם "חֶשֶׁן" מופיע הרבה פעמים בפרשת המשכן, אך הוא הוזכר רק בעניין זה. הנצי"ב קובע את גזרונו מהשורש חיי"ש (נחי ע"י), כאשר הנו"ן משמשת סופית, ולא שורשית. משמעו הוא כלי, המסוגל להשיב חיש מהר תשובה לשואליו.

2. וי' ב', יד: ואם תקריב מנחת בכורים לד' אביב קלוי באש גֶרֶשׁ כרמל תקריב את מנחת בכורך.

11. לדעת רבבי"ע, הפועל: "אפאיהם" – מקביל ל"אשביתה" בתקבולת נרדפת. לדעת רד"ק בשורשיו בערך פא"ה, אפורם בכול פאה.
12. ועיין מחברת מנחם ערך "אף" ורוו"ה.

שנתון "lee" – תשס"ה כרך י'

העמק דבר: ד"ה גרש כרמל. מִחְטִים נעשה הסולת בהסרת קליפה, כידוע, ונכתש הסולת בשעת לישה בידיים, אבל שעורים אי אפשר לעשות כן, אלא נעשה למחצה ולשליש – כגריסין, וזהו לשון 'גרש'. ומזה למדנו, דבעומר הכתוב מדבר, דאי בשתי הלחם, דמיקרי ג"כ בכורים, הרי בא סולת ומִחְטִים.

מנחת בכורים המוזכרת בפסוקנו מכוונת למנחת העומר, העשויה משעורים, שאינן טחונות עד דק – כמנחת שתי הלחם בחג השבועות, העשויות מקמח חיטה הטחון היטב. הוכחתו של הנצי"ב נובעת מדיוק לשוני אטימולוגי של המילה "גְרָשׁ", שמשמעה: גריסה, כתישה של התבואה למחצה ולשליש – כגריסין.¹³

3. **שמי' ל', לד:** ...קח לך סָמִים נטף ושחלת...

העמק דבר: ד"ה סם, "סם נקרא (דבר) שאינו ניכר מה בתוכו, כלשון הגמרא: סימא הוא אוצר, והיינו תערובת כמה מינים כתושים נקרא סמים.

בהישענו על אטימולוגיה ארמית: סימא = אוצר או מטמון¹⁴ – פירש הנצי"ב, שגם שם העצם ברבים "סָמִים" מהשורש סמ"ם הוא תערובת של כמה מיני בשמים כתושים, שלא ניתן להכיר את מרכיביה, והם סמויים, נעלמים וטמונים מן העין.¹⁵

13. גריס, לפי חז"ל, הוא גרעין תבואה שנגרס ונכתש (ערלה ב', ז; בר"ר צ"ד).
מילה דומה קיימת בשי"ן ימנית: "גרש ירחים" (דבי ל"ג, יד) שנתפרשה בהעמק דבר עפ"י השורש גר"ש – הוצאה והשלכה: "ירקות שמתחלפים בכל ירח, והמה נאכלים מן הגינה ואינם נכנסים לקיום, ומה שמשתייר מאכילת הבעלים – נשלכים לחוץ, ומשום הכי נקראים "גרש" – שמגרשין לחוץ".
14. ראה ת"א לברי' מ"ג, כג: מטמון = סימא, וכן התרגום הארמי למשלי כ"א, כ: אוצר = סימא. וכך גם בחז"ל: ויק"ר כ"ז: "וסימא סלקא לבי מלכא"; תנחומא, אמור, ו' ועוד.
15. דוגמאות נוספות של התייחסות פרשנית של הנצי"ב למילים נדירות – ראה העמק דבר לפסוקים הבאים: ו' ט"ז, כא: איש עתי; דב' כ"ח, מב: צלצל; ברי' ו', יז: מבול; שמי' י"ב, ד: תִּכְסוּ עַל הַשָּׁה; דב' ט"ז, י: מִסֵּת.
שנתון "ל" – תשס"ה כרך י'

ג. הכרעה בדבר גיזרון התיבה

1. **דב' א', יז:** לא תכירו פנים במשפט כקטן כגדול תשמעון, לא תגורו מפני איש...
העמק דבר: ד"ה לא תגורו מפני איש. מלשון "אג"ר", כדאיתא בסנהדרין דף ז. ולפי הפשט: לא תאגורו המשפט מלשמוע הטענות ולחקור הדין.
 הנצי"ב מודע לאלטרנטיבה הפרשנית, הגוזרת את הפועל "תגורו" מהשורש גו"ר, שמשמעו: פחד ויראה, כפי שהביא רש"י מהספרי בפירושו הראשון, אך הוא העדיף לקבוע את הגיזרון מהשורש "אג"ר" – בהבלעת האלף של פ"א הפועל.¹⁶
 בעיה דומה מצאנו בדב' ל"ב כז: "לולי כעס אויב אָגור": האם הפועל "אָגור" הוא מהשורש "גו"ר" (בעתיד – אפחד (ראב"ע) או בינוני פעול מהשורש "אג"ר" – כְּנוס (רש"י). הנצי"ב גזר גם כאן את גיזרון הפועל מהשורש "אג"ר".
2. **דב' ד', לד:** או הנסה אלקים לְבֹאֵ לַקַּחַת לוֹ גוֹי מִקֶּרֶב גוֹי בְּמִסֹּת, באותות...
העמק דבר: ד"ה במסת וגו'. כל פרטי פעולות הללו מבוארים בפי תבוא, זולת במסות ובמלחמה. ועניינים אלו, כי פעם (=לפעמים) מחליש ד' (את) האומה, עד שלא תגיע לעשות מלחמה עם ישראל, אלא לפני זה מְמַסָּה (=מחליש) אותם בבתיהם, ופעם מחליש כוח האומה בשעת מלחמה – כמו בסנחריב וכדומה. ובמצרים היו שני אופנים הללו: בהיותם עוד במצרים היו בְּמִסֹּת, דמשמעו, שְׁהִמְסָה לב פרעה ומצרים בביתם על-ידי המכות... ובמלחמה, היינו על ים-סוף, שבא פרעה וחילו להילחם, וכתוב: ד' ילחם לכם (שמי י"ד, יד)."
- אין הנצי"ב גוזר את התיבה "בְּמִסֹּת" משורש נס"ה, כפי שעשה רש"י בפירושו, אלא מהשורש מס"ס¹⁷ מגזרת ע"ע. הוא מפרש, שגאולת ישראל ממצרים הייתה עי"ז שְׁהִמְסָה את לב פרעה ומצרים על-ידי עשר המכות, שהביא ד' על המצרים במצריים.

16. כמו ביש' י"ג, כ: "ולא יהל שם ערבי", שפירושו לא יאהל. יטה אוהל. כך גם שמ"ב כ"ב, מ: ותזרני = ותאזרני; איוב ל"ה, יא: מלפנו – מאלפנו; זכ"י י"א ה: ועשר – ואעשר. ירמ' ב' ל"ו תזלי=תאזלי.

וכך הבלעת פה"פ או עה"פ בשמות-עצם: איוב מ"א, יז: משתו (=משאלתו); שמי"א א', יז: שְׁלַתַךְ (=שאלתך); קוהלת ד', יד: קסורים (=האסורים); דהי"ב כ"ב, ה: קרמים (=הארמים).

17. גם את התיבה "מס"ס (שמי א', יא)" באר הנצי"ב כמכוננת גם לשורש "מס"ס", ולא רק לגביית מס מישראל. שרי המסים עינו את ישראל גם בגביית מס "יובזה ימס כוחם". ראה ספרי: "העמק דבר" לנצי"ב, עמ' 109-110.

שנתון "lee" – תשס"ה כרך י'

ד. דחיית פירוש אלטרנטיבי מוטעה

בניגוד לפרק הקודם, אשר בו ניצבו בפני הנצי"ב גם אלטרנטיבות פרשניות, והוא העדיף את האחת שהביא בפירושו – הרי בפרק זה בא ביאורו של הנצי"ב לדחות אלטרנטיבה מוטעית.

1. **דב' ל"ב, יח:** צור ילדך תְּשִׂי ותשכח אל מחללך.

העמק דבר: ד"ה צור ילדך תשי. לפי הפשט, הוא משורש נש"ה, והתי"ו הוא אות השימוש. וביאר הכתוב שאחר ששכחת גמול ד', שהוא ילדך, תבוא אחר-כך לידי מידה זו – ותשכח אל מחוללך.

הנצי"ב מודע לפירוש חז"ל, שהובא בפירוש רש"י, אשר גזרו את הפועל "תְּשִׂי" מהשורש תש"ש – "מתישין כוחו מלהיטיב לכם", אך אינו מקבלו, אלא פירשו מלשון נש"ה שפירושו: שכ"ח, והצלע המקבילה בפסוק תוכיח: "ותשכח אל מחוללך". התי"ו בפועל תְּשִׂי היא מאותיות אית"ן – במקום תְּנַשֶּׁה; הנו"ן נבלעה, והמילה "תְּשִׂי" מוטעמת מלעיל (בתי"ו) – במקום הדגש שהיה אמור להיות בשי"ן כדרך חסרי פ"נ. היו"ד בסוף באה במקום ה"א (הש' תְּמַחֵ – ירמי י"ח, 23 במקום תְּמַחֵ) או שהיו"ד נוספת במקום תְּשִׁ על משקל תֵּט (=עתיד מקוצר) (משלי ד', ה). כך: *תְּנַשֶּׁה < תְּשִׁה < *תְּשִׁ < תְּשִׂי.

2. **דב' ל"א, כח:** הקהילו אלי את כל זקני שבטיכם ושטריכם... וְאַעֲיֶדָה בם את השמים ואת הארץ.

העמק דבר: ד"ה ואעידה. אינו מלשון עדות – כמו לשון 'העדותי' בכס היום וכו' (דב' ל"א יט), אלא מלשון התראה, כמו "הַעֲדֵד הַעֲדֵד בְּנוֹ הַאִישׁ לֵאמֹר וְגוֹי (בר' מ"ג ג). וכן: "שְׁמַעָה, עמי, ואדברה, ישראל וְאַעֲיֶדָה בְּד' (תה' נ"ז ז) ... ומשום שמנהג העדים להתרות, חל על התראה לשון עדות, שאתנהג עמך כפעולת עדים...¹⁸

השורש עו"ד בא במקרא במשמעות של עדות והתראה רק בבנין הפעיל.

18. דוגמאות נוספות לדרך ביאור זו – ראה העי"ד לבר' כ"ד, כא: משתאה; בר' ל"ז, כו: בצע; בר' ל"ז, לב: וישלחו (הנצי"ב פירש את הפועל – כפועל גזר - שם); בר' מ"ז, יג: נתלה; דב' ל"ג, ג: מַדְבְּרוֹתֶיךָ (הסבר על פי לשון חכמים). בכל הפסוקים הללו סוטה הנצי"ב מהפירוש המקובל ומעדיף פירוש חדש.

שנתון "ל"ה – תשס"ה כרך י'

כפילות ההיגד של העדת שמים וארץ בישראל – גרמה לנצי"ב לעשות הבחנה זו, שהרי כבר נאמר בדב' ל', יט: "העידותי בכס היום את השמים ואת הארץ", ולמה כפל וכתב שוב בפסוקנו: "ואעידה בם את השמים ואת הארץ"?¹⁹ למרות הבחנה זו – קובע הנצי"ב, כי גם התראה וגם עדות מצויים באותו שדה סמנטי: "משום שמהג העדים להתרות, חל על התראה לשון עדות".

ה. ביאור המילה על ידי שיכול עיצוריה

1. דב' ב', כ: ארץ רפאים תחשב אף היא, רפאים ישבו בה לפני... .

העמק דבר: ד"ה ארץ רפאים. שיושביה פראים בלי סדר.

רפאים ופראים מביעים אורח חיים של עם זה, אך יש להבחין בין פרא שהוא "בלי שום דרך ארץ" לבין רפא, שהוא בלי עול מלכות, ואיש הישר בעיניו יעשה.²⁰

2. דב' ל"ב, י: ימצאהו בארץ מדבר ובתהו ילל ישימון, יסובבנהו, יבוננהו, יצרנהו כאישון עינו.

העמק דבר: ד"ה ילל. במקום שאין נראה שום דבר – כמו בלילה.

לדעת הנצי"ב, הפסוק מזכיר ארבעה שמות נרדפים למקום צחיח חסר-ישוב: מדבר, תוהו, ילל וישימון. בניגוד לפרשנים אחרים, הרואים במילה "ילל" שם פעולה, המביע השמעת יללה ויבבה של בעלי חיים מדבריים, או שריקת רוחות המדבר²¹ – קובע הנצי"ב, שתיבה זו היא שם עצם נרדף למדבר. כנראה, הוא מפרש כך בגלל הצורה "ילל": לו היה זה פועל, היה צריך לכתבו כך: ילל (יש' ט"ו, ב) או ילל (על-פי יש' נ"ב, ה). כנראה, השם "ילל" בשכול עיצורים הופך להיות ליל, לילה – "מקום שאין נראה שום דבר – כמו בלילה".²²

19. בבעיה זו דנו גם רש"י, חזקוני, בכור שור.

20. ראה העמק דבר לדב' ב', יא. ועיין בספרי: "העמק דבר לנצי"ב, עמ' 213-214.

21. רש"י ומלבי"ם.

22. וכבר ראינו לעיל, שבדונו במלה ממלח (שמי' ל', לה) קשר אליה בשיכול עיצורים גם את השורש לח"ם – במשמעות: הלחמה וחיבור.

דוגמאות נוספות לביאורי הנצי"ב ע"י שיכול אותיות, ראה בספרי: העמק דבר לנצי"ב, עמ' 156-157.

שנתון "lee" – תשס"ה כרך י'

ו. ביאור רב משמעויותיה של תיבה

1. **דב' ב', ו:** אוכל תשברו מאתם בכסף – ואכלתם, וגם מים תִּכְרוּ מאתם בכסף – ושתיתם.

העמק דבר: ד"ה תכרו. וזה השורש משמע גם קניה גם חפירה, שאפשר, שבעת שיעברו יכרו באר מוציא (=שמוציאה) מים, וגם לקנות מים הראויים לשתות מיד, בין חמין, בין צונן, דאפילו חמין – שריי".

השורש כר"ה בבניין קל בא במקרא בשתי משמעויות:

א. חפר, פתח²³

ב. קנה²⁴

יש כתובים, אשר בהם ניתן לפרש פועל זה בשתי המשמעויות גם יחד כמו בפסוקנו בפירוש הנצי"ב, ולדעת רש"י מתפרש כך הפסוק בר' נ', ה: "בקברי אשר פָּרִיתִי לי בארץ כנען". לעומתו פירש הנצי"ב שם רק במשמעות של חפירה סמלית – בדומה למה שפירש בבמ' כ"א יח: "באר חפרוה שרים, כרוה נדיבי העם", כי על-פי ההקשר בבראשית ביקש יוסף לשכנע את פרעה לאפשר לו להעלות את אביו ולקוברו בארץ כנען. באומרו, שאביו חפר לו את קברו כבר בחייו, גם אם באופן סמלי על-ידי "רושם וחרוץ בארץ", הרי הדבר משכנע יותר מאשר תשלום כסף בעד הקבר.

משמעות א': חפר – מצויה חד-משמעית בבניין **נפעל**: עד יִכְרָה לרשע שחת (תה' צ"ד, יג).

2. **דב' י"ז יח:** והיה כשבתו על כסא ממלכתו וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר...

העמק דבר: ד"ה משנה התורה. נתבאר בהפתיחה משמעות משנה התורה...

פתיחת הנצי"ב לספר דברים: "... משום הכי נקרא (חומש דברים) בשמו: משנה תורה – לשון **שינון** של תורה. ואם נרצה לפרש משנה מלשון **כפול** – כהבנת הגמ' בסנהדרין דף כ"א ע"ב, תהיה הכוונה לפי הפשט... דבזה הספר יש הרבה מקראות, שאי אפשר לפרש לפי הפשט ההכרחי, שאין המקרא יוצא ממנו אלא **בשתי** כוונות".

23. תה' מ', ז; יר' י"ח, כ; תה' נ"ז, ז; קיי"ט, פה; במ' כ"א יח; משי' כ"ו, כז ועוד.

24. אולי הושע ג', ב; איוב ו', כז; איוב מ', ל. יש עוד משמעות יחידאית במובן של ערך סעודה: מל"ב ו', כג: "ויכרה להם פֶּךָ גדולה".

שנתון "yle" – תשס"ה כרך י'

לפי זה, המילה "מְשָׁנָה" מתבארת על-פי שני גזרונים: (א) השורש "שנין" (ב) השורש "שנייה",
שְׁנִים.²⁵

25. לדוגמאות נוספות – ראה בספרי: "העמק דבר לנצי"ב, עמ' 160-161.

שנתון "שני" – תשס"ה כרך י'